

Кампанія по створенню сільськогосподарських колективів єврейської бідноти в Чернігівському окрузі наприкінці 1920-х рр.

Від початку встановлення радянської влади на теренах колишньої Російської імперії більшовики, звертаючи увагу на єврейську етнічну складову своєї молоді держави, прагнули перетворити її на корисний трудовий ресурс, змусити перейти зі стану «нетрудового елементу» до «широких пролетарських мас». Особливо актуальною ця проблема стала наприкінці 1920-х рр., коли в результаті запровадження нової економічної політики євреї Радянського Союзу, зокрема і України, опинились осторонь так званої «виробничої праці», надаючи перевагу традиційним формам економічної діяльності, і часто-густо поза контролем фіскальних органів, не реєструючи офіційно свою підприємницьку активність. Вони переважно влаштувалися на державну службу, займалися торгівлею, працювали у сфері послуг, і якщо навіть заробляли на життя «продуктивною працею», намагалися не вступати до професійних союзів і товариств, користуючись неорганізованими кустарними формами трудової діяльності. На Всесоюзній нараді Євсекцій РКП(б) у квітні 1924 р. до резолюції по доповіді Єввідділу Наркомнаца було внесено наступну тезу, яка відверто демонструє стурбованість влади: «Із розвитком НЕП небезпека збочення нацполітики посилюється: а) посилення власницьких елементів; б) значна участь євреїв у торгівлі; в) наявність сотень тисяч погромлених, розорених та вибитих цілковито з економічної колії», а отже вочевидь посилюється «небезпека, що єврейська буржуазія візьме на себе захист «ображених євреїв» і буде сіяти серед єврейських мас недовіру до радянської влади» [2, арк. 5].

Така ситуація серйозно непокоїла партійну еліту, яка прагнула контролювати не тільки доходи громадян, незалежно від їхньої національної приналежності, але й побут, спосіб життя, мислення – тобто абсолютно все,

зводячи до мінімуму особисте, приховане від суспільної уваги. Колективна праця, яка на сто відсотків була орієнтована на збагачення не працівника, а держави, мала поглинути життя маленької людини, в тому числі її дозвілля, свідомість, спілкування з іншими «гвинтиками» грандіозного механізму, що забезпечував невинний поступ історії нового радянського державного «монстра».

В Чернігівському окрузі на середину 1920-х рр. євреї складали біля 4 % від загальної кількості населення (майже половина всіх євреїв губернії), а в самому Чернігові їхня кількість становила 34, 2 %. За звітною документацією євсекції агітпропу Чернігівського окрпарткому, «більшість... єврейського населення не займалася виробничою працею», а та невеличка частка кустарів, яка все ж таки була зафіксована по Чернігівському округу, тільки на 50-60 % охоплювалась відповідним союзом [3, арк. 88, 92]. Масове зубожіння, безробіття і відчай значної частини єврейських трударів Чернігівщини, які не змогли пристосуватися до нових умов господарювання, з одного боку, та спроба влади перетворити їх на трудовий ресурс для виробничої сфери – з іншого, призвели по пошуку нових напрямків колективної діяльності в різних галузях радянської економіки, які мали свою яскраву специфіку.

Однією з форм «пролетаризації» радянського єврейства була спроба змусити його працювати на землі на засадах комуністичного колективізму. Після XV з'їзду Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків), який проходив з 2 по 19 грудня 1927 р., було прийнято перший п'ятирічний план і взято курс на колективізацію сільського господарства [10]. Створення перших колективів відбувалося формально на добровільних засадах, допускалися різні форми селянських утворень (колгоспи, артіль, комуни), проте ситуація значно змінилася на межі 1928–29 рр.

Цей період вважається остаточним зламом політики НЕПу, коли після провальної зимової хлібозаготівлі та початку м'ясної кризи країна зіткнулася з реальною нестачею продуктів харчування, особливо в містах, що

загрожувало неминучою продовольчою катастрофою. Це поклато початок форсованої колективізації, яка проводилась насильницькими методами із застосуванням репресій, жорстоким розкуркуленням і ліквідацією одноосібних господарств.

Основою для колективізації стала селянська кооперація, що брала початок ще в Російській імперії з 90-х рр. XIX ст. [7]. Після Першої світової війни та буремних подій 1917–1921 рр. її відродження почалося з проголошення НЕПу [4]. Декрет Всеросійського ЦВК та РНК від 16 серпня 1921 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» та РНК УСРР 18 жовтня 1921 р. започаткували створення радянських сільськогосподарських товариств і спілок. 1929 р. ця база була використана для прискореної колективізації, про що свідчить ухвала ЦК ВКП (б) від 27 червня «Про організаційну побудову сільськогосподарської кооперації» [8].

Чернігівщина від самого початку колективізації демонструвала її низькі темпи [1, с. 13]. У документах Чернігівського окружного комітету КП(б)У чітко декларується нагальна потреба «виконувати постанови XV з'їзду Партії», оскільки «Чернігівський округ в колективізаційному русі по всій Україні стоїть на останньому місці».

Намагаючись «пересадити на землю» єврейське населення, уряд звертав особливу увагу на міських мешканців, які опинилися у скруті, позбавлені роботи та допомоги рідних. Основний акцент робився на переселенську кампанію. Євреїв Чернігівщини, як і інших губерній, переселяли до Херсонщини, Криму, Кривого Рогу на т. зв. «колфонди» за сприяння ОЗЕТу – Комітету по земельному облаштуванню єврейських трудящих, де були створені відповідні єврейські та змішані селянські колективи [4, арк. 113]. Але на кінець 20-х рр. цей процес загальмувався, і євреї просили дати землю вдома, не бажаючи дальніх подорожей. Пошук матеріального благополуччя приніс суцільні розчарування. Брак необхідних для землеробства знань, досвіду, грошей, відсутність сусідського взаєморозуміння і допомоги, упередженість у ставленні до євреїв з боку місцевого населення, а крім того,

неврожаї, хвороби і неспроможність держави підтримати переселенців призвели до глибокої дискредитації самої ідеї створення єврейських колективних господарств на півдні України.

Наприкінці 1920-х рр. ще однією формою колективів, що займалися сільською працею, були об'єднання безробітних збіднілих міських єврейських родин, які намагалися почати свою підприємницьку діяльність на землях, наданих місцевими органами влади. Подібні колективи формувалися цілком добровільно. Для стимуляції процесу їхнього створення держава використовувала метод «батога і пряника». Якщо працюєш не в зоні державного контролю, ти – нетрудовий елемент, а це тягне за собою позбавлення права голосу, небезпеку покарання через приховування доходів, позбавлення пільг на медичне обслуговування у робітничій поліклініці та інших подібних закладах (приватні лікарі і самооплачуване курортно-санаторне лікування були дуже дорогі), на комунальні послуги (небезпека виселення з орендованих приміщень, повна оплата за опалення, освітлення, водопостачання тощо), освіту дітей (необхідність сплачувати за навчання у садочку і школі, неможливість отримати стипендію у виші). Якщо ж ти радянський працівник – отримуєш все сповна.

Отже, у 1929 р. певна кількість родин Чернігівського округу захопилася ідеєю розбудувати прибуткове господарство, яке врятує від продовольчої кризи, переслідувань з боку держави і допоможе стати заможними і соціально захищеними. Було створено всього 2 колективи – «Червоний городник» у м. Чернігові та «Імені III Інтернаціоналу» у Городні. Це надзвичайно цікавий історичний факт і досвід, проте доля цих колективів цілком закономірна.

Основним джерелом для вивчення зазначених колективів є комплекс документів, зосереджений у ФП-10 (ЧОВК КП(б)У, відділ агітації і пропаганди, Євсекція) Державного архіву Чернігівської області, зокрема «Масова колективізація та участь в ній партійних, радянських та кооперативних організацій», «Звіт про нацмен роботу на Городнянщині»,

протоколи засідань спеціальної Комісії при Євсекції відділу агітації і пропаганди ОВК щодо садово-городніх колективів, листування євуповноваженого в Городні з Євсекцією ОВК, «Стан втягнення єврейської бідноти до с/г праці колективів по Чернігівській окрузі».

Артіль «Червоний городник» у м. Чернігові була організована у березні 1929 р. як Чернігівська єврейсько-садово-городня артіль для діяльності у м. Чернігові. 24 травня того ж року вона була офіційно зареєстрована за постановою Комісії ОВК і увійшла до Товариства «Гуртова справа». Міськраді було запропоновано передати сад та колишній будинок д-ра Туровського, попередньо розірвавши договір із приватником, який орендував їх за фіксовану платню. Артіль складалася з 15 родин (всього 42 ч.). За соціальним складом члени артілі розподілялися таким чином: серед голів родин були 2 кустарі, 1 службовець, 8 представників декласованої бідноти і 4 колишніх торговці. Останні були позбавлені виборчих прав.

Безкоштовно землю колективу не дали, довелося взяти в оренду з фонду Міськгоспу 6 дес. на город з оплатою 50 крб. за десятину. Але через неврожай першого ж сезону орендну платню вдалося знизити до 40 крб.

Також взяли в оренду в Куликівському РВК на 1 рік 71 дес. сінокосу з оплатою 30 крб. за дес., що було значно більше, ніж для попереднього користувача. До цього землю орендувало аптекоуправління з оплатою 20 крб. Разом за 71 дес. оплата становила 2130 крб. Крім цього орендували в Куликівського РВК 13 дес. садової землі (2000 крб.) Артіль одразу потрапила у кабальну залежність від Куликівського РВК і зобов'язана була доставляти сіно до його двору. Крім того орендна плата необґрунтовано зроста. Колектив був змушений поскаржитися, попросивши допомоги в окружних партійних органів. Проте умови оренди землі виявилися непідйомними. Після збору і реалізації врожаю все сплатили і залишилися винні ще 500 крб. За рік артіль залишилася фактично без землі, бо орендовану в Куликівському районі землю (х. Виблі) передали за вказівкою НКЗ на організацію дослідницької станції, яка «має для Чернігова окреме велике значення».

Для розбудови господарства артіль потребувала капіталовкладень, але її члени ними не володіли, отже довелося клопотати перед Сільбанком про кредит через т-во «Прогрес». З реманенту колектив мав 4 коня, 4 вози, 2 плуга, 2 борони, 1 сінорізку й кінні граблі.

Першого ж року було засіяно 2 дес. картоплею (зняли 400 пуд.) і 2 дес. огірками (зняли 200 тис. «гурків», з яких кондиційних було 90 тис. пуд.). На контрактацію передали всі кондиційні огірки та 230 пуд. картоплі. Півтори десятичини засіяли кормовими буряками (зняли 400 пуд., передано 100 пуд.), півдесятини засіяли капустою (знято 300 пуд., передано 100 пуд.). Із сінокоосу зняли 9 тис. пуд. сіна (6 тис. пуд. передали). З саду знято 1800 пуд. фруктів (1500 пуд. передано по конвенційним цінам).

Також артіль орендувала «паром» на 3 роки у міськраді з оплатою 633 крб. на рік. За перший рік змогли сплатили 4337 крб., а залишок у 2 тис. крб. мали виплатити упродовж 2 наступних років.

Незважаючи на великі труднощі, заборгованість по орендній платі, поганий врожай та адміністративні перешкоди, колектив плекав надію і сподівався на майбутній успіх. Після ретельних розрахунків та спільного обговорення було прийнято рішення організувати молочну ферму, яка б дала додатковий прибуток і позитивно вплинула на продовольчу ситуацію в Чернігові. Єдина проблема полягала у відсутності власних коштів для облаштування і запуску ферми. Сума необхідних капіталовкладень оцінювалася у 100 тис. крб.

Садово-городній колектив «Червоний городник» подав доповідну записку до Президіуму ОРПС, нацмену ОВК, Молочарно-скотарського товариства, Товариства «Гуртова справа» і Правління ОЗЕТу з проханням надати допомогу у 15-20 тис. крб. на створення молочної ферми на 100-120 корів. Молоко зобов'язувалися постачати «трудоному населенню Чернігова». Додавався детальний кошторис.

План передбачав придбання корів «хорошої породи» по 250-300 крб. за голову. Тобто максимально планували витратити на це до 36 тис. крб. Треба

було орендувати приміщення, організувати перевезення корму і молока, підведення води, нічну охорону силами одного сторожа, оплатити роботи доглядачок за коровами та доярок, забезпечити сіно, ячмінь, буряк для годівлі, сіно для підстилки, воду. За попередніми підрахунками витрати на одну корову на день становили б 1крб. 65 коп., в той час як молока з неї було б на 2 крб. Прибуток у 35 коп. вважали цілком достатнім для нормального функціонування ферми, сплати податків і забезпечення родин членів артїлі.

Проте труднощі налякали людей, які не бачили перспектив роботи, що за перший рік принесла лише борги. Без землі, сталого прибутку господарства деякі члени артїлі не вірили у можливий успіх. На кінець року зі складу колективу вийшло 4 родини, і постала реальна «загроза його розпаду». І хоча ще певний час артіль боролася за виділення землі та намагалася знайти нових бажаючих працювати, сподіваючись довести кількість родин-учасниць до 30, доля цього колективу була визначеною. Несприятливі умови розвитку не дозволили колективу довго проіснувати [5, арк. 25, 28, 88].

Городнянський колектив імені 3-го Інтернаціоналу був організований у травні 1929 р. Планувалося, що через деякий час колектив мав об'єднатися з українським колективом, який знаходиться поблизу. Він складався з 19 родин (всього 90 ч.): службовців – 4, кустарів 4, колишніх торговців – 3, безробітних – 8. Позбавлені виборчих прав серед них було 7. Від самого початку існування колектив «взяв таку установку: ввести в роботу табельну систему та залучити до роботи 7-8 бідних родин, які потребують допомоги». Кількість членів планувалося довести до 60 родин, причому на майбутнє хотіли переглянути соціальний склад дійсних членів, а також чекали, що до колективу надішлють членів партії і комсомолу.

У документах зазначалося, що колективу було виділено орних земель 48 га та 8 га садових земель. Також було взято в оренду декілька садів додатково. Згодом було додано ще 35 га. Того ж року площу орної землі було збільшено на 111 га та на 9 га садової. У планах було збільшити землю,

довівши її загальну площу до 400 га. Члени колективу також взяли в оренду млин, розташований на його території, зміцнивши таким чином своє господарство. І хоча він не працював 3 роки, члени колективу його відремонтували, вклавши 500 крб. Орендна плата та амортизація склали ще 665 крб. Протягом червня-грудня 1929 р. на млині було перемелено 10 пуд. хліба. Прибуток склав 296 крб.

Необхідні для становлення господарства кошти залучили шляхом отримання кредитів на суму 1700 крб. Їх використали для купівлі сільськогосподарського реманенту і коней. З фонду кооперації бідноти було видано ще 3 тис. крб. Колектив мав з мертвого та живого реманенту 2 вози, 3 плуга, 6 борон, 5 коней, корів – всього на суму 1000 крб. Обліку корів не робили, оскільки вони були у приватному користуванні членів колективу, які не жили разом. В цілому це був досить непоганий початок.

Нарешті колектив в Городні «став до роботи». Спочатку вивезли гній і почали орати. Сільськогосподарське товариство дало частину насіння, 1100 крб. грошима, плуги та необхідний реманент, якого не вистачало.

Засіяли картоплю і зняли понад 4 тис. пуд., з яких передали по контракції 1300 пуд. З саду було зібрано понад 300 пуд. фруктів. Також засіяли 28 га жита та 2 га пшениці, з яких було законтраковано 20 га, решта залишилася під паром та була підготовлена до весняного посіву.

Колектив планував поставити 5 інкубаторів для птахівництва, але це вимагало пошуку відповідного приміщення. Як свідчать документи, «справа з приміщенням» була «кепська», хоча і велися перемовини з місцевими організаціями. Також хотіли розводити кролів, щоб годувати птахів.

Очевидці зазначали, що «з початку організації колективу населення ставилося до нього скептично», але згодом вже було «багато бажаючих вступити». З 25 поданих заяв прийняли тільки 15, іншим відмовили як «куркулям-спекулянтам».

Так само, як і чернігівський садово-городній колектив, городянський зіткнувся з проблемами, які не дозволили втілити усі плани у життя. На

території колективу мешкало лише 2 родини. Іншим доводилося діставатися до роботи щодня. Коштів не вистачало. Давала знаки «відсутність гарного керівника». А отже підприємливим працелюбним представникам єврейської громади Чернігівщини не судилося досягти успіху в умовах радянської системи господарювання. Проте наведений у даній науковій розвідці приклад переконливо спростовує поширене стереотипне упередження про небажання і неспроможність євреїв плідно працювати на землі [6, арк. 27; 5, арк. 14, 28].

1. Демченко Т.П., Горох М.В. Колективізація та Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині: забуттю і прощенню не підлягає. Чернігів. ПВК «Десна». 2017. 100 с.
2. ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 117, 15 арк.
3. ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 241, 152 арк.
4. ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 360, 113 арк.
5. ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 776, 124 арк.
6. ДАЧО, ф. П-10, оп. 1, спр. 878, 98 арк.
7. Марочко В.І. Кооперативний рух в Україні. Енциклопедія історії України: у 10 т. К.Наукова думка. 2008. Т. 5. Кон-Кю. С. 120-121.
8. Панасюк Р.П. Правове забезпечення української кооперації в роки Нової економічної політики (1920-ті рр. ХХ ст.). Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 22–27.
9. Фареній І.А. Кооперація доби НЕПу: невігана історія походження. Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С. 60–66.
10. XV съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет. М.-Л. ГИЗ. 1928. XV + 1416 с.